

Grethe Jacobsen: Margrethe den Første – biografi eller kulturhistorie?

Vi har længe savnet en moderne biografi over dronning Margrete. Mens hendes politiske mesterstykke, Kalmarunionen, har været genstand for dybtgående forskning og diskussion, har personen Margrete og hendes samtid været ignoreret af yngre historikere. Derfor skal Vivian Etings bog hilses velkommen, ikke som den endelige biografi over en spændende person, men som en inspiration til andre forskere og som et solidt grundlag for udforskning af Margrete og det samtidige danske samfund, anskuet fra andet end en ren politisk/kildekritisk synsvinkel¹.

Bogen har både dyder og mangler, og som bekendt er det nemmere at kritisere end at rose, hvorfor bogens fortrin skal understreges med det samme. Den giver en god oversigt over udviklingen i Norden fra ca. 1350 til 1412 med Margrete, ikke Kalmarunionen, som udgangspunkt. Vi kommer vidt omkring, og der tegnes nogle fine portrætter af enkelte personer, både som betydningsfulde for forståelsen af Margretes politik og som karakteristiske for en stand i deres samfund. Bogens sigte er, som udtrykt i forordet: at forstå samtiden baseret på materielle, kunstneriske, litterære såvel som traditionelle skriftlige kilder; den er derfor forsynet med et righoldigt billedmateriale og prøver på litterære genrer både fra dansk og europæisk middelalderkultur. Dette formål er, som det vil blive anført nedenfor, ikke helt opnået; men forsøget på at inddrage kulturelle elementer i historieskrivningen og fremfor alt at se Danmark som del af den europæiske kulturkreds er et opmun-

trende tegn for fremtidig middelalderforskning. Et tredje plus er de mange citater (i moderne gengivelse) af forordninger og kildesteder, der bidrager til at krydre fremstillingen og giver den læge læser en chance for selv at følge historikerens arbejde. Endelig kan anmelderen som middelalderhistoriker kun være yderst tilfreds med, at Vivian Etting åbenlyst har til hensigt at nuancere billedet af middelaldersamfundet. Det giver håb om, at klicheen om den »mørke middelalder«, der lever i bedste velgående i dagspressen, i en ikke al for fjern fremtid må miste sin betydning og gå af brug.

Nu til manglerne: min hovedanke er udsprunget af min skuffelse som feministisk historiker over ikke at få en diskussion af Margrete som kvinde i sit samfund. Vivian Etting strejfer som katten om den varme grød omkring dette problem. Hun har fundet mange udsagn, der viser, at Margrete i de mandlige krønikeskriveres øjne blev anset som usædvanlig. Men det bliver ikke præciseret, om hun var usædvanlig, fordi hun forstod at begå sig i en mandeverden, eller fordi hun var en usædvanlig politiker. Det fremgår ellers af bogen, at hun ikke blot var en rimelig god kvindelig efterligning af den typiske mandlige politiker anno ca. 1400, men at hun var en politisk begavelse ud over det sædvanlige. Vivian Etting giver i forordet selv en – måske ubevist – forklaring på sin ambivalente holdning til Margrete. Hun citerer Chaucers ord, lagt i munden på Konen fra Bath om følgerne, »hvis kvinder havde skrevet historie«, men konstaterer så lige efter, at »kvinder på magtens topposter som regel ikke er et hår bedre end deres mandlige kolleger«. Jamen, det er jo slet ikke det, det drejer sig om. Poli-

1. Vivian Etting: Margrete den Første. Palle Fogtdal, 1986. 216 s. Ill. (s/h og farve). Kr. 498,00.

tik var dengang som nu et barsk spil, hvis deltagere måtte gå på kompromis, hvad angår principper, moral og etik for at opnå et overordnet mål. Der var i middelalderen kun én politiker, der kunne tillade sig at leve op til sin moralske standard, nemlig Ludvig den Hellige af Frankrig.

De citerede kildeudsagn om Margrete siger derfor ikke, at hun var værre eller bedre end mænd, men de understreger, at samtiden var yderst bevidst om hendes køn, og at hun på visse punkter overskred grænserne for den kvinderolle, samfundet havde fastlagt. Med dette som udgangspunkt burde Etting have taget fat på diskussionen om Margrete, hendes person og hendes liv. Derved kan man skelne mellem de perioder i Margretes liv, da hun udøvede en traditionel rolle, nemlig som medregent for sin mand og som formynder for en mindreårig søn/adoptivsøn, dvs. tiden fra ca. 1370–1387 og igen fra 1397–1412, (i hvilken rolle hun forøvrigt havde adskillige forgængere, bl.a. Margrete Sambiria) og den periode, da hun afgjort blev et særsyn, nemlig tiden 1387–97, da hun var »formynder og husbonde« i kraft af egne kvalifikationer. Derved ville også diskussionen om, hvorvidt Kalmarunionen var et farvel-og-tak til Margrete eller et mandat til at fortsætte som hidtil men på mere traditionelt grundlag, være kommet til at stå i skarpere relief.

Som det fremhæves, vil Margrete forblive en gådefuld person for os. Hun har efterladt ganske få personlige spor (bl.a. introduktionsskrivelsen fra 1405, der gennemgås i et fint afsnit) men ikke noget, der blotlægger hendes karakter i rimelig grad. Alligevel er det et spor, der helt er overset af Etting, nemlig den modsætningsfyldte forbindelse mellem Birgitta og Margrete, to stærke kvinder med hver sin politiske opfattelse, men samtidig fælles om en handlekraftig og selvstændig kvinderolle og med bindeled i Merete Ulvsdatter, Birgittas ældste datter, der opdrog og prægede den unge Margrete. Margrete er vokset op i skyggen af Birgittas forbandelser over sin far og svigerfar og fordømmelse af sit eget barnægteskab, der stred mod kanonisk ret. Hun er opdraget af Merete, der åbenbart

har stået i et vist modsætningsforhold til sin moder (Birgitta nægtede at deltage i Meretes bryllup), og hun har i kredsen omkring Vadstena kloster, frugten af Birgittas livsværk, fundet en politik, der modarbejdede hendes egen. Mens Birgitta og Vadstena gik ind for et stærkt aristokrati og en svag kongemagt (regimen politicum), holdt Margrete som bekendt på en stærk kongemagt (regimen regale). Forholdet til Birgitta og birgittinerordenen er ikke blevet mindre kompliceret af, at barndomskammeraten Ingegerd (Meretes datter) blev afsat som abbedisse i Vadstena på grund af uorden i regnskaberne. Alligevel antyder Etting kun et sted, at Margretes forhold til Vadstena og omvendt var noget problemfyldt. På s. 133 citeres en sur bemærkning i Vadstena klostres diarium (mindebog) om Margretes lykke i det verdslige liv. Dette forekommer ret så overraskende for læseren, eftersom både billedtekster og brødtekst ellers tegner et idyllisk forhold mellem birgittinerordenen og Margrete. Det er sandt, at Margrete på papiret tog initiativ til grundlæggelsen af et birgittinerkloster på Lolland, men det er også et faktum, at der først kom gang i planer og bygninger efter Margretes død, og at Erik og Philippa var drivkræfterne bag fuldførelsen af Maribo kloster. Af Vadstena klostres mindebog fremgår det også klart, at det er Philippa, der er klostrets og ordenens »heltinde« og den fyrstinde, birgittinerne ubetinget elsker og hylder, hvorimod forholdet til Margrete var noget anstrengt og af og til slog over i åben uvilje.

I denne forbindelse burde Etting ikke have skøjtet så let hen over Ida Pedersdatters testamente, som dronningen og Peder Lodehat var eksekutorer for. Ida Pedersdatter (der ikke var skåning men sjællænder, datter af Peder Falk til Gisselfeld) ville grundlægge et kloster i Gladsax i det sydøstlige Skåne. I testamentet fra 1398 siges det ikke hvilken orden, Ida havde tænkt på, men hun skænkede så meget gods, at et birgittinerkloster med 60 nonner og 25 munke og præster vel nok kunne oprettes. Eksekutorerne opfyldte ikke dette ønske. I stedet blev Ida Pedersdatters planer gennem mageskifte til et mere beskedent do-

mikanerindekloster på Gavnø på Sjælland, der blev oprettet i 1403. På Sjælland var der ikke mangel på klostre, men derimod på jord til at underholde et kloster af den størrelse, birgittinerordenen krævede. Margrete og Peder Lodehat argumenterede, at Gladsax var for usikkert et sted for nonner, hvorpå de omskabte stedet til kongelig borg og fodfæste i det sydøstlige Skåne. Det er muligt, at mageskiftet var led i Margretes dygtige men ikke altid fair finanspolitik. Det kan også ses som et forsøg på at udsætte oprettelsen af et birgittinerkloster.

I modsætning til Birgitta, hendes handlekraftige efterkommere og hendes livsværk, der må have påvirket Margrete, står så hendes egen mor, den blege dronning Helvig, der glider ud af kilderne efter at have født tre døtre (kongens søn føder ifølge *Sjællandske Krønike* sig selv) og efterlader sig blot billedet af en dukkeagtig smuk ung pige på kalkmaleriet i Næstved St. Peder kirke. Også hun burde have været inddraget i den diskussion af Margretes personlighed og drivkraften bag hendes handlinger, der er lagt op til, men som ikke rigtig kommer i gang.

Den anden hovedtanke mod bogen er, at Etting trods gode hensigter ikke helt får integreret billeder, billedtekster og brødtekst. Adskillige billedtekster gentager hinanden eller gentager brødteksten (s. 36–37: omtalen af kalkmalerier i Brejninge kirke burde have været skrevet sammen; s. 66: to første afsnit om Lindholmtraktaten er retteligt en billedtekst og skulle have stået ved illustrationen s. 62; s. 104–105: to enslydende beskrivelser af Lodehat-slægtens segl; s. 111: billedet af Gjorslev hører hjemme på s. 107 sammen med tegningen s. 108, og tværsnittet s. 107 kunne udmærket have været gengivet i formindsket størrelse; s. 114 og 138: næsten identiske billedtekster om akvamaniler; s. 31 og 183: samme billede og tekst om drikkehorn). Selvom man kan nyde de pragtfulde billeder (bl.a. et glimrende fotografi s. 76 af et gotlandsk portalrelief, taget af forfatteren), er de ikke alle nødvendige, og de har bidraget til at gøre bogen temmelig dyr. Der er gode billeder og tekster som f.eks. s. 126 om alterkal-

kene, skænket af Erik og Philippa, men også uvedkommende som bestiariet s. 20–21, bønnebogen s. 22, paradeskjoldet s. 200 og pariserstøttet s. 201.

De øvrige indvendinger er småting, som enhver, der kaster sig ud i et større værk, vil få smidt i hovedet som mangler. Sprogligt er der lidt usikkerhed af og til: Etting svinger mellem en pluralis majestatis form og det mere beskedne »jeg«. Læseren forstår udmærket af forfatterens argumentation, at vurderingsgrundlaget for en forklaring af problemer i perioden er usikkert, derfor er det ofte gentagne »det ved vi ikke noget om« overflødigt (og afspejler en kedelig tendens nok især blandt middelalderhistorikere til at være overforsigtige). Der er for mange løstsvævende henvisninger til senere og tidligere behandlinger af samme emne. Der er en unødvendig detaljeret forskningsdiskussion på s. 82 om Kalmarunionen og s. 46 om Sønderjylland; en form for præsentation af forskellige opfattelser er nødvendig, men kunne i en bog som denne nok skæres ned, og navne på forskere udelades. Desuden finder jeg det noget forvrængende at bruge ordet »katolsk« om middelalderkirken. Ganske vist var den katolsk i ordets oprindelige betydning, dvs. universel, men vi er opdraget til at forbinde ordet med den post-tridentinske kirke, især som den fremstår i dag, og det blokerer for en forståelse af middelalderkirken på dens egne præmisser. Til gengæld skal Etting roses for med en enkelt undtagelse (s. 142) at have undgået den i øjeblikket så yndede og ulidelige præsens-form af verberne, og teksten er også dejlig fri for kryptiske forkortelser, unødvendige fremmedord og andre unoder.

Gennemgangen af den europæiske baggrund er, givet den ringe plads den nødvendigvis må nøjes med i et værk som det foreliggende, god, skønt med enkelte problemer: s. 30ff og s. 115 gennemgås Europa ud fra et nationalstats synspunkt, hvilket ikke er helt heldigt for denne periode, ligesom udtrykket »multinationalt« om Hansestæderne er anakronistisk og vildledende. I øvrigt var Bergen ikke en koloni, men et kontor (s. 32). Henrik IVs problemer (s. 115) lå ikke i, at han

grundlagde et nyt dynasti. Han var som barnebarn af Edvard III gennem sin far, John af Gaunt, og efterkommer af Henrik III gennem sin mor, Blanche af Lancaster, ligeså meget en Plantagenet som Richard II. Henriks hovedproblem var de mystiske omstændigheder ved magtovertagelsen og især ved Richards død. Afsnittet »Det middelalderlige verdensbillede« s. 143ff handler faktisk om uddannelse og litteratur; det er godt skrevet men mangler noget om de senmiddelalderlige filosofers (de såkaldte nominalisters) bidrag til idéhistorien. Med deres adskillelse af teologi og filosofi sammen med fornægtelsen af universaltyper banede de vejen for den nyere tids tænkning og videnskab. Middelalderfilosofi var ikke kun Thomas af Aquin(o) og skolastik.

Tilbage til Danmark: tekst s. 67 og billedtekst s. 69 om strenge retsregler og dødstraf bevirker desværre, at klicheen om »mørk middelalder« igen bestyrkes efter at være blevet afvist i den øvrige del af bogen. Undersøgelser af engelsk retsmateriale fra 1300-tallet viser, at kun få, der var tiltalt for større forbrydelser, blev idømt den strengeste straf, og af dem var der igen kun et lille mindretal, der faktisk blev henrettet. Når en større by som Malmö endnu ikke havde fast galge eller bøddel i begyndelsen af 1500-tallet tyder det på, at det samme kan have gjort sig gældende i Danmark. Den middelalderlige retsopfattelse, som den gennemgås s. 77ff. (egentlig er det samfundsopfattelsen) udlægges forkert. Jyske lovs fortale indebærer ikke nogen lighed for loven men taler om lige adgang til at opnå den retfærdighed og de rettigheder, store som små, loven foreskriver for de enkelte grupper i samfundet. Gennemgangen af købstadslivet burde være baseret på andet end københavnsk materiale, selvom de udførlige oplysninger om København i slutningen af 1300-tallet, især i Roskildebispens jordebog, gør det fristende at bruge denne by. Roskilde som en gejstlig by fyldt med kirker og klostre ville være et godt supplement. Bagersvendegildet var ikke et laug i betydningen en erhvervsorganisation med monopol på et håndværk men en social og religiøs sammenslutning, som de øvrige svendegilder i middelalderen.

Der er faktisk ikke spor af bagersker i de danske købstæder i middelalderen (jeg har ledt forgæves efter dem) sådan som tilfældet var f.eks. i Stockholm, hvor de ganske rigtigt udgjorde en betydelig del af de selvstændige kvindelige næringsdrivende.

Bogen afsluttes med et morsomt afsnit om Margretes omdømme og eftermæle med nogle herlige illustrationer. Blot burde »Margrete kjolen« og Margrete-minderne i Roskilde domkirke være behandlet her i stedet for i en billedtekst i begyndelsen (s. 18).

Bogen indeholder Henvisninger, der træder i stedet for noter, men alligevel gør det muligt at finde citerede og anvendte kildesteder, en fortegnelse over Kildeudgaver, en Bibliografi og et Navneregister. Den er uhyre smukt udstyret, men som nævnt har det sin pris. Lad mig slutte med en bøn til forfatter og forlægger om at overveje en billigudgave, så studerende og forskere fra historie og andre fag har en chance for at anskaffe bogen. Den fortjener en vid udbredelse.

Finn Stendal Pedersen:

Brug og hvile

Om udnyttelsen af agerjorden i

1600-tallet

En replik

Foranlediget af Karl-Erik Frandsens indlæg i sidste nummer af Fortid og Nutid. Bd. XXXII side 117ff skal jeg hermed fremsætte en replik. Jeg er, som det også vil fremgå af min disputatsafhandling, et langt stykke ad vejen enig med Karl-Erik Frandsen i de fremlagte synspunkter, men på to punkter føler jeg trang til at fastholde mine vurderinger af kildematerialet på det nu foreliggende grundlag. 1) Jeg vil fastholde at produktionsværdien er et bedre værdigrundlag end både 1688-hartkornet og 1684-hartkornet. 2) Jeg vil fastholde min vurdering af den faktiske brug/hvile.

Uenigheden på de to punkter drejer sig først og fremmest om, hvorvidt den faktiske